

اعتبارسنجی دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان منتشر شده بین سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵

• آزادمهر دانش فاطمیه

کارشناسی ارشد علم اطلاعات و دانش‌شناسی / azdanesh@yahoo.com

• دکتر محسن حاجی زین‌العابدینی

استادیار گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه شهید بهشتی / zabedini@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی وضعیت اعتبار دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان که از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ در ایران به چاپ رسیده‌اند، صورت گرفته‌است. پژوهش حاضر از نوع کاربردی است و از روش تحلیل محتوا به‌عنوان روش پژوهش استفاده شده‌است. جامعه آماری پژوهش شامل ۵۵ دایرةالمعارف (تألیفی، تالیف و ترجمه) است. ابزار گردآوری داده‌ها، سیاهه‌وارسی محقق ساخته مبتنی بر متون و منابع است. یافته‌های پژوهش نشان داد که از تعداد ۵۵ عنوان منبع بررسی شده، ۴ عنوان دایرةالمعارف تألیفی، ۱۲ عنوان دایرةالمعارف تالیف و ترجمه و ۳۹ عنوان دایرةالمعارف ترجمه بودند. براساس نتایج پژوهش، معیارهای ارزیابی اعتبار در تعدادی از آن‌ها به‌صورت مطلوبی رعایت نشده‌است. در این میان، دایرةالمعارف‌های ترجمه‌شده بیشتر از سایر دایرةالمعارف‌های دیگر معیار اعتبار موردنظر را رعایت کرده‌اند. براساس نتایج پژوهش می‌توان دریافت که در بین دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه، به‌لحاظ معیار ارزیابی اعتبار دایرةالمعارف‌های ترجمه بیشترین فراوانی و دایرةالمعارف‌های تألیفی کمترین فراوانی را دارند.

کلیدواژه

دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان، معیارهای ارزیابی، اعتبار، اعتبار پدیدآورنده، اعتبار ناشر.

۱. مقدمه

امروزه با رشد و توسعه اطلاعات، نیاز به پژوهش و عادت دادن کودکان و نوجوانان به تحقیق و کاوش بیش از پیش احساس می‌شود. کتابخانه و بیش از هر چیز منابع مرجع در پیشبرد این رسالت سهیم‌اند. هر کتابخانه بخشی از فضای خود را به کتاب‌های مرجع اختصاص می‌دهد. دایرةالمعارف‌ها، فرهنگ‌ها، اطلس‌ها، نقشه‌ها و... از جمله منابع مرجعی هستند که در هر کتابخانه با توجه به جامعه استفاده‌کننده و نیاز خاص مخاطبانش یافت می‌شود (مقدم، ۱۳۸۹). دایرةالمعارف‌ها، واژه‌نامه‌ها، زندگی‌نامه‌ها منابع مرجع کودکان و نوجوانان هستند که می‌توانند پاسخ‌گوی ذهن خلاق آنان باشند. کودکان و نوجوانان نیاز دارند که از اطلاعات مناسب و مفید که موردنیاز و تقاضای گروه مخاطب بوده و بنا به نیاز آن‌ها خلق شده‌است، بهره‌مند گردند، اطلاعاتی که با سطح فکر، تجربیات و احساساتشان هماهنگی و تناسب داشته باشد. دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان به آن‌ها کمک می‌کنند که پاسخ پرسش‌های گوناگون در موضوعات مختلف دانش بشری را پیدا کنند. با توجه به مطالب ذکرشده می‌توان گفت که دایرةالمعارف‌نویسی برای کودکان و نوجوانان از جمله کارهای دشواری است که به‌غیراز رعایت اصول و معیارهای کلی دایرةالمعارف‌نگاری، مستلزم تخصص و مهارت‌های ویژه‌ای است که براساس آن نگارنده مدخل چنین اثری نه‌تنها باید کودک را بشناسد، بلکه باید نیازهای او را نیز درک کند. به‌طوری‌که به‌لحاظ اطلاعات زبانی هم باید از توانایی لازم برای نگاشتن مطالب، مطابق دانش و زبان پایه گروه سنی موردنظر بهره‌مند باشد؛ بنابراین، شناخت دایرةالمعارف و چگونگی نگارش و بهره‌برداری از آن ابعاد و جوانب مختلفی را شامل می‌شود که خود نیازمند بررسی و مطالعه است.

همان‌طور که اشاره شد، منابع مرجع به‌ویژه دایرةالمعارف‌ها در کتابخانه‌ها کاربرد و استفاده فراوانی دارند؛ بنابراین، ارزیابی آن‌ها اهمیت زیادی دارد و پدیدآورندگان در تهیه این گروه از کتاب‌های مرجع باید دقت زیادی به‌عمل آورند. مسئله مهم و اساسی در ارزیابی منابع مرجع از جمله دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان این است که در کنار توجه به محتوای این منابع و ارائه موضوعات متناسب با نیازهای کودکان و نوجوانان، باید دقت کرد که مطالب بیان‌شده تا چه حد پاسخ‌گوی سؤال‌های مخاطب بوده‌است و مفاهیم به‌کاررفته در متن مانع از دستیابی به پاسخ‌ها یا عرضه پاسخ نامناسب نبوده‌اند.

مروری بر آثار مرجع در حوزه کودکان و نوجوانان نشان می‌دهد دایرةالمعارف‌ها و فرهنگ‌نامه‌های کودکان و نوجوانان که در کشور انتشار یافته‌اند بیشتر ترجمه‌هایی هستند از زبان‌های بیگانه و در بسیاری از موارد به پرسش‌های بی‌شمار کودکان و نوجوانان ایرانی پاسخی درخور نمی‌دهند. دایرةالمعارف‌ها به سه روش مختلف می‌توانند تهیه شوند: ۱. بیشتر آن‌ها از زبان‌های مختلف ترجمه می‌شوند؛ ۲. برخی از آن‌ها به‌نوعی از روش گردآوری و کنارهم‌چیدن اطلاعات پیروی می‌کنند؛ ۳. شمار اندک و معدودی

فصلنامه نقدکتاب

اطلاعات
ارتباطاتسال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۲۱۰

نیز تألیفی هستند (شورای کتاب کودک، ۱۳۸۹). با توجه به مطالب اشاره‌شده و اهمیت دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان، این پژوهش درصدد است، دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان را که طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵ در ایران منتشر شده‌است، ازمنظر اعتبار پدیدآورنده و ناشر بررسی و ارزیابی کند. در این راستا، لازم بود دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان تألیفی، تألیف و ترجمه و ترجمه طی سال‌های ذکرشده بررسی شوند. بدین ترتیب می‌توان پی برد که جامعه آماری پژوهش از نظر معیارهای ارزیابی اعتبار (پدیدآورنده و ناشر) چگونه هستند و کدام‌یک از این دایرةالمعارف‌ها (تألیفی، تألیف و ترجمه و ترجمه) اعتبار بهتر و کامل‌تری دارند و کدام می‌توانند جواب‌گوی سؤال‌ها و نیازهای کودکان و نوجوانان باشند؛ بنابراین، هدف اصلی پژوهش، شناسایی وضعیت اعتبار پدیدآورنده و ناشر دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان است که در بین سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵ به چاپ رسیده‌اند تا میزان مطابقت آن‌ها با معیارهای کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان و قابلیت پاسخ‌گویی به سؤال‌های و نیازهای کودکان و نوجوانان مشخص شود و همچنین به سؤال‌های زیر پاسخ داده شود:

۱. وضعیت دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان که در فاصله سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ در ایران منتشر شده چگونه است؟
۲. وضعیت نشر دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه از نظر الگوی تدوین چگونه است؟
۳. وضعیت دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه از نظر میزان اعتبار پدیدآورنده چگونه است؟
۴. وضعیت اعتبار ناشر در دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه چگونه است؟
۵. وضعیت اعتبار ناشر از نظر تجربه کاری در دایرةالمعارف‌نویسی در دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه چگونه است؟

۱-۱. ادبیات پژوهش

هدف کتاب‌های مرجع، چیزی جز اطلاع‌رسانی درست، سریع و صحیح نمی‌تواند باشد. زمانی دانایی‌های فرد را محفوظات او تشکیل می‌داد، ولی امروزه دانایی‌های فرد، در توانایی‌های او در دستیابی به اطلاعات نهفته‌است. هرچقدر مجراهای دستیابی به اطلاعات متنوع باشد، فرد توانایی بیشتری دارد. کتاب‌های مرجع هم یکی از مجراهای دستیابی به اطلاعات هستند (بزغانی، ۱۳۸۲).

دایرةالمعارف، کلید پاسخ‌گویی به سؤال‌های سردرگم‌کننده است. به‌طوری‌که کتابدار، پاسخ سؤال‌هایی را می‌یابد که یافتن آن‌ها تنها از طریق جست‌وجوی تصادفی در اینترنت، زمان قابل توجهی را صرف خواهد کرد (کتس، ۱۳۹۰). به‌علاوه، کتاب مرجع به کودکان و نوجوانان کمک می‌کند تا برای پرسش‌های گوناگون خود در زمینه‌های مختلف دانش بشری پاسخ یابد. درواقع کتاب مرجع به کودک و نوجوان آگاهی می‌دهد که اطلاعات

مورد نیاز خود را چگونه و در کجا بیابد (سایت شورای کتاب کودک، ۱۳۹۰). ملاک‌های ارائه‌شده زیر درمورد ارزیابی انواع کتاب مرجع (دایرةالمعارف، واژه‌نامه و...) صادق است. در این میان، نحوه ارزیابی دایرةالمعارف‌ها، از جمله مواردی است که هر خواننده‌ای باید به آن‌ها توجه کند. در یک ارزیابی قانونمند ویژگی‌های خاصی که باید مدنظر قرار گیرد به اختصار توضیح داده می‌شود:

شناسایی هدف و بررسی دامنه: آیا هدف و منظور دایرةالمعارف در مقدمه آن توضیح داده شده و تا چه حد در رسیدن به هدف موفق بوده‌است؟ دایرةالمعارف برای چه گروه و سطحی تدوین شده‌است؟

دامنه دایرةالمعارف‌ها به‌ویژه، دایرةالمعارف‌های عمومی با دو سطح سنی و تأکید موضوعی مشخص می‌شود. سطح سنی: دایرةالمعارف‌های کودکان مانند کتاب جهان با برنامه آموزشی آن‌ها گره خورده‌است. در نتیجه، نسبت به دایرةالمعارف‌های بزرگسالان مثل بریتانیکا مطالب عمیق‌تری درباره موضوعات مناسب برای دانش‌آموزان مدارس دارند. دامنه و گستره کتاب مرجع باید کاملاً روشن باشد. باید در مقدمه اثر دامنه و گستره کار ذکر شود (برغانی، ۱۳۸۲).

اعتبار: یک پرسش اساسی برای هر کتاب مرجع، اعتبار آن است. اگر کتابی معتبر باشد، اغلب می‌توان نتیجه گرفت که روزآمد، موثق و نسبتاً بی‌غرضانه است. اعتبار را می‌توان از طریق بررسی اسامی متخصصان و کارشناسانی که مقاله‌ها را امضا کرده‌اند یا به‌عنوان دست‌اندرکار مجموعه فعالیت داشته‌اند، تشخیص داد (کتس، ۱۳۹۰). باین‌حال، می‌توان گفت که برای یافتن سریع اعتبار یک دایرةالمعارف سه نکته وجود دارد:

۱. تشخیص یک نام برجسته، به‌ویژه نام نویسنده بهترین و جدیدترین کتاب در یک زمینه موضوعی؛ ۲. بررسی سریع یک زمینه موضوعی که خواننده با آن آشنایی دارد و نیز بررسی این‌که آیا نویسندگان سرشناس آن رشته در فهرست دست‌اندرکاران آمده‌اند یا خیر؟ ۳. صلاحیت‌های یک نویسنده (از روی سِمَت آن فرد، مدارج تحصیلی، شغل و خصوصیات دیگر) و این‌که آیا این موارد به مقاله‌هایی که تهیه کرده‌است، ارتباط دارد یا خیر؟ هر خواننده از طریق شناخت نویسندگان یک دایرةالمعارف می‌تواند به خط‌مشی و عمر آن مجموعه پی ببرد.

الف) اعتبار ناشر: ناشری که طی چند دهه به انتشار کتاب‌های مرجع اشتغال دارد و به دلیل کتاب‌های مرجع معتبری که منتشر کرده اعتباری به دست آورده‌است. باین‌حال، یکی از مهم‌ترین معیارهای ارزیابی در کتاب‌های مرجع ناشر است و فقط ناشران بزرگ که بنیة مالی قوی دارند، قادر به تهیه و انتشار کتاب‌های مرجع، به‌ویژه دایرةالمعارف هستند؛ زیرا دایرةالمعارف نیاز به ویرایش مداوم دارد و باید در فواصل معینی ویرایش جدید آن‌ها منتشر شود و چه‌بسا با انتشار ویرایش جدید نسخه‌های ویرایش قبلی غیرقابل فروش شود؛ از این‌رو، ناشر متحمل ضرر و زیان مادی زیادی خواهد شد. انتشار دایرةالمعارف حیثیت

ناشر را بالا می‌برد؛ به‌همین دلیل رقابت بسیار سخت و فشرده‌ای بین بزرگ‌ترین ناشران دایرةالمعارف وجود دارد.

ب) ویراستار و اعضای هیئت ویراستاری: یکی از بزرگ‌ترین معیارهای ارزیابی دایرةالمعارف (و شاید مهم‌ترین آن‌ها) ویراستار یا ویراستاران آن است. ویراستار کسی است که شکل فیزیکی دایرةالمعارف، نظم و ترتیب آن، انتخاب مقاله‌ها، طول مقاله‌ها، جهت‌گیری مقاله‌ها و سبک نگارش (در صورتی که امکان‌پذیر باشد) نتیجه کوشش اوست. از این‌رو، مسئولیت او بسیار مهم است. مقدمه‌ای که ویراستار می‌نویسد در استفاده از دایرةالمعارف بسیار حیاتی است. ویراستاری که توانایی علمی دارد و زبانزد خاص‌وعام است و بالاخره نویسندگان و گردآورندگان که در زمینه موضوعی کتاب‌های مرجع، نام‌آور و مشهور هستند، بهترین دلیل برای ارزیابی و قبول یا رد کتاب‌های مرجع هستند (مرادی، ۱۳۷۲).

ج) همکاران: ۱. آیا صورت اسامی همکاران در ابتدای دایرةالمعارف درج شده‌است؟ ۲. آیا صورت اسامی همکاران در دایرةالمعارف آمده و آیا آن‌ها با توجه به تجربه و سابقه کارشان صلاحیت نوشتن مقاله در آن زمینه را دارند؟ ۳. منتقد باید به‌دقت پیشگفتار ناشر را در مورد اعتبار اثر بخواند و امضاهای مقاله‌ها را بررسی کند.

شیوه نگارش: طرز نوشتن در کتاب مرجع باید ساده و روان و با نوع کتاب مرجع تناسب داشته باشد و روند نگارش مقاله‌ها باید باهدف و همسان با کل مطالب باشد. وسعت و کیفیت مطالب با توجه به موضوع و اهمیت آن چگونه است و آیا توازن در طول مقاله‌ها رعایت شده‌است؟ نوع مقاله‌های نوشته‌شده آیا تألیف است یا ترجمه؟ آیا سبک نگارش مقاله‌ها متناسب با گروه سنی مخاطبان است یا خیر؟ بررسی و مشاهده شیوه نگارش دایرةالمعارف‌های امروزی مبین آن است که هدف و مخاطب هیچ‌یک از مجموعه‌های عمومی، متخصصان نیستند، بلکه تعداد افراد غیرمتخصص، یعنی افراد معمولی به‌طور قابل‌ملاحظه‌ای از متخصصان بیشتر است.

روز آمدبودن: با توجه به تغییر و تحولات سریع در تمام عرصه‌های علمی، فرهنگی، سیاسی، هنری و... کتاب مرجع نیز باید همپای این تحولات حرکت کند و مطالب آن تازه و به‌روز باشد. از جمله آن‌ها دایرةالمعارف‌ها هستند که معمولاً هر ساله یا کل مجموعه توسط ناشران بزرگ تجدید چاپ می‌گردد یا جلد‌های خاص بازنگری می‌شوند.

دیدگاه و سوگرایی: از آن‌جاکه انتشار دایرةالمعارف‌های عمومی با خطر سرمایه‌گذاری همراه است، تلاش ناشران در این است که گسترده‌ترین مخاطبان را جذب خود کنند و به کسی اهانت و بی‌حرمتی نکنند. روش دیگر برای بررسی مسئله سوگرایی این است که ببینیم ویراستار چه مواردی را برای حذف یا گنجاندن در مجموعه انتخاب می‌کند و بر چه مواردی تأکید می‌ورزد.

شیوه تنظیم: تنظیم دایرةالمعارف‌ها معمولاً به شیوه‌های الفبایی، موضوعی الفبایی

یا تاریخی است. شیوه و تنظیم باید ساده باشد و در مقدمه توضیح داده شود. تنظیم اثر باید به گونه‌ای باشد که مراجعه‌کنندگان را به استفاده بیشتر تشویق کند، نه این‌که آنان را از مراجعه به آن خسته سازد. یک اثر مرجع باید نظم منطقی داشته باشد تا خواننده در لابه‌لای صفحه‌های آن سرگردان نشود و در سریع‌ترین زمان بتواند اطلاعات موردنیاز خود را بازیابی کند. در دایرةالمعارف چاپی، همان تنظیم الفبایی مطالب است که با ارجاعات متقابل متعدد و یک نمایه همراه است.

نمایه: نمایه‌ها در داخل کتاب مرجع، کلید بازیابی اطلاعات به‌شمار می‌آیند. برخی از ناشران مدعی هستند که با استفاده از ترتیب الفبایی به همراه ارجاعات «نگاه کنید به» و «نیز نگاه کنید به» باید در جهت حذف نمایه اقدام کرد. یک مقاله خاص ممکن است شامل چندین نام و واقعه باشد که تنها به کمک یک نمایه دقیق و مجزا می‌توان آن‌ها را یافت. پس وجود یک نمایه دقیق، ضرورتی اساسی و اجتناب‌ناپذیر است.

صحت و درستی: مطالب کتاب مرجع، باید صحیح، دقیق و مستند باشد. اثر مرجع باید معتبر و از صحت و سقم و درستی برخوردار باشد. چگونه می‌توان اعتبار منبع مرجع و درستی آن را تضمین کرد؟ در این مورد می‌توان بر اعتبار ناشر، نویسنده، گردآورنده یا ویراستار تکیه کرد (مرادی، ۱۳۷۲). این ویژگی از ویژگی‌های مهم است که باید به‌ویژه در مورد کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان به آن توجه شود.

قالب و شکل ظاهری: قالب مناسب معمولاً به مواردی از قبیل مناسب بودن اندازه و شکل حروف چاپی، کیفیت تصویر به کاررفته، صحافی و کیفیت چاپ عکس‌ها و نقشه‌ها گفته می‌شود که باید به‌دقت بررسی شود. اندازه جلد کتاب مرجع به علت مراجعه و استفاده زیاد و مکرر، باید استحکام مناسبی داشته باشد که ظاهر آن بتواند خواننده را به استفاده از آن ترغیب کند و همچنین از جذابیت کافی بهره‌مند باشد.

قیمت: قیمت‌ها از یک مجموعه چاپی به مجموعه دیگر تغییر اساسی می‌کند، هرچقدر کتاب مرجع ارزان باشد، بهتر است (کتس، ۱۳۹۰).

۱-۲. ویژگی‌های کتاب‌های مرجع در ایران

کتاب‌های مرجع و از جمله دایرةالمعارف‌ها در کشور ما به سه روش تهیه می‌شوند: ۱. برخی ترجمه هستند؛ ۲. برخی به‌نوعی از روش گردآوری و کنارهم‌چیدن اطلاعات پیروی می‌کنند و ۳. شمار اندکی نیز تألیفی هستند.

در تهیه و انتشار آن دسته از کتاب‌های مرجع که ترجمه هستند، مانند دایرةالمعارف آکسفورد برای کودکان دنیا و مجموعه‌هایی که با نام دانش‌نامه‌های موضوعی تهیه می‌شوند، چند مترجم خوب همراه با یک ویراستار ورزیده کار را پیش می‌برند. آنان برای جمع‌آوری اطلاعات، سازمان دادن آن‌ها، صحت اطلاعات، انطباق آن با نیاز نسل

جوان، انتخاب تصویر، صفحه‌پردازی و انتخاب حروف دغدغه‌ای ندارند. بعضی از این دایرةالمعارف‌ها حتی زحمت الفبایی کردن براساس الفبای فارسی را نیز به خود نداده‌اند و مقاله‌ها را مطابق الفبای لاتینی به‌دنبال هم آورده‌اند و فقط به ارائه فهرستی در ابتدا اکتفا کرده‌اند؛ البته کاغذ مرغوب، زیبایی تصویرها و روی جلد رنگارنگ در آغاز توجه خواننده را جلب می‌کند، ولی در بیشتر موارد، پس از چندبار مراجعه اطلاعات ناقص، یک‌سونگری و اشتباهات فاحش آن‌ها به چشم می‌خورد.

آن دسته از کتاب‌های مرجع که روش گردآوری و کنارهم‌چیدن را به کار می‌گیرند، اطلاعات را از مدارک و اسناد برمی‌گزینند و طبق طرحی مشخص آن‌ها را دنبال هم می‌آورند. در پایان هر جمله مشخصات سند مورداستفاده شامل نام و شماره صفحه را می‌آورند یا در پایان مقاله منبع مورداستفاده خود را معرفی می‌کنند. در این روش نیز گردآورندگان مسئولیت صحت اطلاعات را به‌عهده نمی‌گیرند و منبع استفاده‌شده را پایه قرار می‌دهند.

در دانش‌نامه‌های تألیفی مانند فرهنگ‌نامه کودکان و نوجوانان، هر مقاله باید حاصل جست‌وجویی در اسناد معتبر و آخرین دستاوردهای علمی مربوط به آن باشد. در روش تألیف همانند فرهنگ‌نامه، مطالعه عمیق برای تسلط بر موضوع مقاله، تفکر بسیار برای انتخاب آگاهی‌های موردنیاز پرسشگر جوان، انتخاب مثال‌های قابل‌درک، اطلاعات درست، رعایت حدود مقاله، ساختار منظم آن و بالاخره نوشتن آن به زبان ساده باید رعایت شود (شورای کتاب کودک، ۱۳۸۹).

۱-۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش به‌کاررفته در آن روش کتابخانه‌ای است و با مراجعه به کتابخانه ملی کودکان و نوجوانان و تحلیل محتوای هریک از دایرةالمعارف‌ها صورت پذیرفته‌است. تنها منابع کتابی چاپی که با تعریف دایرةالمعارف هماهنگی داشته‌اند مدنظر ما بوده‌است؛ لذا این پژوهش منابع الکترونیک را شامل نمی‌شود. برخی مجموعه‌های چندجلدی که هر جلد به موضوعی خاص پرداخته و مجموع چند جلد در کنار هم اطلاعاتی دایرةالمعارف‌گونه در اختیار قرار می‌دهد نیز مدنظر این پژوهش بوده‌است. جامعه آماری پژوهش شامل گزیده‌ای از دایرةالمعارف‌های چاپی فارسی است که در ۵ سال اخیر، یعنی از ابتدای سال ۱۳۹۰ تا نیمه اول ۱۳۹۵ در ایران به‌چاپ رسیده‌است. فهرست دایرةالمعارف‌های موردنظر در جدولی در انتهای مقاله آورده شده‌است. توزیع فراوانی دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان ۱۳۹۰-۱۳۹۵ (چاپ اول و آخرین چاپ) در جدول ۱ ارائه شده‌است. برای انجام پژوهش، از سیاهه محقق ساخته مبتنی بر متون و منابع استفاده شده که معیارهای ارزیابی دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان از برخی منابع مختلف، مانند منابع

فصلنامه نقدکتاب

اطلاعات
و ارتباطات

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۲۱۵

مرجع چاپی مرجع‌شناسی نورالله مرادی (۱۳۷۲)، مرجع‌شناسی عمومی و تخصصی ویلیام ا. کتس (۱۳۹۰) استخراج شده و از آن‌ها استفاده بیشتری به عمل آمده‌است.

۴-۱. پیشینه پژوهش

منابع پژوهشی مرتبط با موضوع پژوهش در داخل و خارج کشور جست‌وجو شد که در پیشینه خارج از کشور فقط به تعداد محدودی اشاره می‌شود.

برغانی (۱۳۸۱) در مقاله پژوهشی خود تحت عنوان «ارزیابی کتاب‌های مرجع فارسی کودکان و نوجوانان ۱۰ تا ۱۶ ساله در پنجاه‌ساله اخیر ایران» به معیارها و ارزیابی کتاب‌های مرجع به‌طور کلی می‌پردازد. او در مجموع، ۸۲ عنوان کتاب را بررسی کرده که از این تعداد، ۴۵ اثر دایرةالمعارف، ۲۰ کتاب زندگی‌نامه، ۸ واژه‌نامه، ۵ دستورنامه و ۴ کتاب راهنما بوده‌است. نتایج پژوهش نشان داده‌است که ۵۶ درصد از این آثار ترجمه، ۱۸ درصد ترجمه و تألیف و ۲۶ درصد تألیفی است. دایرةالمعارف‌ها با ۷۶ درصد ترجمه بیشترین میزان را داشته‌اند در صورتی که از ۴۵ اثر بررسی‌شده، تنها ۳ مورد تألیفی بود. ۳۴ مورد ترجمه و ۸ مورد نیز ترجمه و تألیف بوده‌است؛ یعنی حدود ۶ درصد کتاب‌ها تألیفی و ۱۸ درصد ترکیبی از تألیف و ترجمه بوده‌اند.

عماد خراسانی (۱۳۸۴) در مقاله «گشت‌وگذاری در عرصه دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان» به تحلیل معیارهای لازم در ارزشیابی دایرةالمعارف‌ها از نقطه‌نظر کیفیت محتوا، کیفیت ساخت و پرداخت، کیفیت زبان و بیان، کیفیت تصویرها و کیفیت ارائه پرداخته‌است. او دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان بین دهه‌های ۱۳۵۰-۱۳۸۰ و از سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۴ را گزارش کرده و اطلاعات کتاب‌شناختی آن‌ها را به‌صورت جدول آورده و با توجه به معیارها و ارزشیابی دایرةالمعارف‌ها به بررسی آن‌ها پرداخته‌است. نتیجه پژوهش حاکی از آن است که در کل، به ساختار اصولی و منسجم مربوط به تهیه و تدوین دایرةالمعارف‌های ویژه کودکان و نوجوانان در کشورمان توجهی نمی‌شود و این مقوله می‌تواند ناشی از نآشنایی دست‌اندرکاران مرتبط با چنین منابعی باشد.

شورای کتاب کودک (۱۳۹۰) هم در اثری با عنوان کتاب‌های مرجع برای کودکان و نوجوانان و معیارهای ارزشیابی آن‌ها به اهداف کتاب‌های مرجع از نظر کیفیت محتوا، کیفیت ساخت و پرداخت، کیفیت زبان و بیان، کیفیت تصاویر و کیفیت ارائه پرداخته‌است. این اثر همچنین به معیارهای ویژه ارزشیابی انواع کتاب‌های مرجع برای کودکان و نوجوانان به‌ویژه دایرةالمعارف‌ها، فرهنگ‌ها و دانش‌نامه‌ها پرداخته‌است.

نوروزی و فلسفین (۱۳۹۴) پژوهشی با عنوان «بررسی کتاب‌های مرجع

فصلنامه نقدکتاب

اطلاع‌رسانی
و ارتباطات

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۲۱۶

فارسی چاپی کودکان و نوجوانان منتشرشده بین سال‌های ۱۳۸۵-۱۳۹۰ از نظر اعتبار، وسعت و کیفیت» انجام داده‌اند و تبیین کرده‌اند که این سه مؤلفه مهم برای رسیدن به هدف پژوهش هستند. پژوهش مذکور ارزیابی کتاب‌های مرجع فارسی چاپی تألیفی، ترجمه‌ای و تألیفی ترجمه‌ای کودکان و نوجوانان از نظر اعتبار، وسعت و کیفیت را در دستور کار خود قرار داد. نتایج پژوهش نشان داده‌است که کتاب‌های تألیفی ترجمه‌ای بیشتر از سایر کتاب‌ها، معیارهای موردنظر را رعایت کرده بودند.

ولفینگ^۱ (۱۹۳۹) در پژوهش خود با عنوان «تکنیک‌هایی برای ارزیابی دایرةالمعارف‌های کودکان» هشت مقاله را در چهار دایرةالمعارف کودکان شامل: بریتانیکای جوان، دایرةالمعارف کامپتون، دایرةالمعارف ریچارد و کتاب جهان از لحاظ خوانایی بررسی کرده‌است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که در دایرةالمعارف بریتانیکاهر هشت مقاله بررسی شده در خوانایی دشواری‌هایی دارند. ادگرتون^۲ (۱۹۴۵) در پژوهشی با عنوان «تا چه حد دایرةالمعارف‌های کودکان مشکل هستند؟» سعی کرده‌است میزان خوانایی در سه دایرةالمعارف بریتانیکای جوان، دایرةالمعارف کامپتون و دایرةالمعارف کتاب جهان را که هر سه مخصوص کودکان و نوجوانان هستند بررسی کند و به سؤال‌های اصلی پژوهش خود در مورد دلایل سختی در خوانایی و این که چه قدر وجود این عوامل ممکن است از صحت مطالب علمی دایرةالمعارف بکاهد و درنهایت این پرسش که ناشران چه مراحل خاصی را باید طی کنند تا منابع منتشرشده توسط آن‌ها برای گروه‌های سنی خاص خواناتر باشد، پاسخ دهد.

کیستر^۳ (۱۹۹۴) در پژوهشی با مطالعه تطبیقی براساس معیارهای کیفی و کمی، به مقایسه دانش‌نامه بریتانیکا با دو دانش‌نامه با معیارهای مختلف پرداخته و دانش‌نامه کولیرز^۴ و دانش‌نامه امریکانا^۵ را با دانش‌نامه بریتانیکامقایسه کرده‌است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که دانش‌نامه کولیرز، دانش‌نامه برتر است که این انتخاب با در نظر گرفتن مؤلفه‌هایی همچون شیوایی در نوشتار، تنظیم و ارائه مطالب به صورت متوازن و همچنین سهولت در جست‌وجو صورت گرفته و دانش‌نامه کولیرز در این موارد قوی بوده‌است.

۲. یافته‌های پژوهش

در این بخش به ارائه یافته‌های پژوهش می‌پردازیم. جدول ۱ اطلاعات اولیه درباره دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه را ارائه می‌دهد:

۱. وضعیت دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان که در فاصله سال‌های ۱۳۹۰ تا

۱۳۹۵ در ایران منتشر شده چگونه‌است؟

جدول ۱. توزیع سالانه انواع دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه

ردیف	سال	تألیفی	تألیف و ترجمه	ترجمه
۱	۱۳۹۰	۰	۲	۱۱
۲	۱۳۹۱	۲	۰	۹
۳	۱۳۹۲	۰	۲	۵
۴	۱۳۹۳	۰	۶	۹
۵	۱۳۹۴	۱	۱	۵
۶	۱۳۹۵	۱	۱	۰
جمع	۵۵	۴	۱۲	۳۹

فصلنامه نقدکتاب

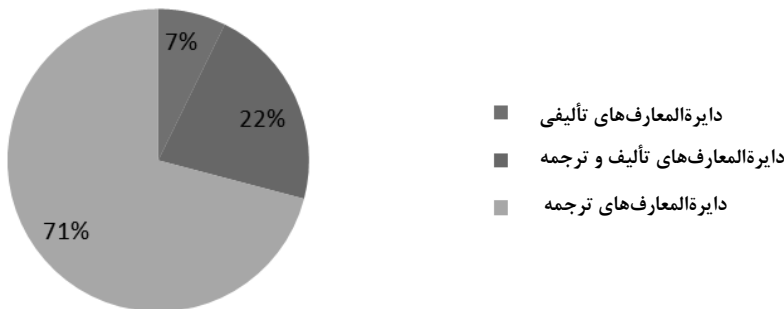
اطلاعات
ادبیاتسال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۲۱۸

به منظور شناسایی و دسترسی به دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان، فهرست و سایت کتابخانه ملی جست‌وجو شد. هنگام جست‌وجو برای دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان، مشخص شد که تعدادی از آن‌ها، در دست فهرست‌نویسی و ارسال به اطلاع‌رسانی هستند. به این ترتیب، دسترسی به جامعه آمار پژوهی به تعداد ۵۵ دایرةالمعارف کودکان و نوجوانان بودند که با جست‌وجو در سایت یا مخزن کتابخانه ملی و مراجعه به کتابخانه ملی کودکان و نوجوانان ممکن شد و سپس سیاهه‌برداری مشخصات کتاب‌شناختی دایرةالمعارف‌های منتشرشده بین سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۵ صورت گرفت و آن‌گاه توصیف آن‌ها با استفاده از خود منبع انجام شد. افزون بر این، برای تحلیل مناسب‌تر، دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه به سه دسته تألیفی، تألیف و ترجمه و ترجمه تقسیم شدند.

جدول ۱ میزان چاپ و انتشار سالانه دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان را طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ در سه بخش تألیفی، تألیف و ترجمه و ترجمه نشان می‌دهد. مطابق داده‌های جدول ۱ جامعه آماری پژوهش شامل دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان فارسی است که از سال ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ در ایران به چاپ رسیده‌اند. توزیع فراوانی دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان ۱۳۹۰-۱۳۹۵ (چاپ اول و آخرین چاپ) در جدول ۱ ارائه شده است. ۲. وضعیت نشر دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه از نظر الگوی تدوین چگونه است؟

نمودار ۱. الگوی تدوین دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه

نمودار ۱ نشان می‌دهد که در دورهٔ زمانی مورد مطالعه، دایرةالمعارف‌های تألیفی دارای فراوانی ۴ (۷/۲ درصد)، دایرةالمعارف‌های تألیف و ترجمه تعداد فراوانی ۱۲ (۲۱/۸) و دایرةالمعارف‌های ترجمه دارای فراوانی ۳۹ (۷۱ درصد) هستند. با توجه به نمودار ۱ می‌توان دریافت که دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای با تعداد ۳۹ عنوان (۷۱ درصد) بیشترین فراوانی و دایرةالمعارف‌های تألیفی با تعداد ۴ عنوان (۷/۲ درصد) کمترین فراوانی را در جامعهٔ آماری مورد مطالعه دارند.

۳. وضعیت دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه از نظر میزان اعتبار پدیدآورنده چگونه است؟

جدول ۲. میزان اعتبار پدیدآورنده در الگوی تدوین دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه

ردیف	دایرةالمعارف‌ها	معتبر		کم‌اعتبار		جمع	
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
۱	تألیفی	۴	۱۰۰	۰	۰	۴	۱۰۰
		۹	۷۵	۳	۲۵	۱۲	۱۰۰
۲	تألیف و ترجمه	۳۲	۸۲	۷	۱۸	۳۹	۱۰۰
۳	ترجمه					۵۵	

برای پاسخ به پرسش سوم در رابطه با اعتبار دایرةالمعارف‌ها، اعتبار پدیدآورندگان و اعتبار ناشران آثار مطالعه شده‌است. منظور از اعتبار پدیدآورندگان آثار (معتبر، کم اعتبار) این است که آیا مؤلف در زمینهٔ انتشار آثار مرجع دانش تخصصی دارد یا نه؟ این مسئله از طریق بررسی آثار دیگری از وی قابل‌جست‌وجو است. برای اشراف بیشتر در زمینهٔ آشنایی با آثار پدیدآورندگان هم از موتور جست‌وجوی گوگل استفاده و آثار منتشره بررسی شد.

آمار اعتبار پدیدآورندگان دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه در جدول شمارهٔ ۲ ارائه شده‌است. یافته‌های جدول ۲ نشان می‌دهد که به‌لحاظ اعتبار پدیدآورنده دایرةالمعارف‌های مطالعه‌شده (تألیفی، تألیف و ترجمه و ترجمه)، دایرةالمعارف‌های تألیفی معتبر در مجموع با حداکثر فراوانی ۴ (۱۰۰ درصد) نشانگر معتبر بودن پدیدآورندگان آن‌هاست و هیچ‌کدام از پدیدآورندگان کم‌اعتبار نیستند. در بخش دایرةالمعارف‌های تألیف و ترجمه‌ای از لحاظ اعتبار پدیدآورنده، در تعداد ۹ عنوان (۷۵ درصد) پدیدآورندگان دایرةالمعارف‌ها معتبر هستند و پدیدآورندگان کم‌اعتبار دارای فراوانی ۳ عنوان (۲۵ درصد) است. دایرةالمعارف‌های ترجمه، از لحاظ اعتبار پدیدآورنده با فراوانی ۳۲ عنوان (۸۲ درصد) دارای حداکثر فراوانی اعتبار پدیدآورندگان بوده‌اند و معتبر هستند. از نظر کم‌اعتبار بودن، ۷ عنوان (۱۸ درصد)

از دایره‌المعارف‌های مورد مطالعه دارای حداقل فراوانی در زمینه اعتبار پدیدآورنده بوده‌اند و کم‌اعتبار هستند. در یک ارزیابی کلی، وضعیت متفاوتی در دایره‌المعارف‌های مطالعه‌شده به جهت اعتبار پدیدآورنده وجود داشته‌است. بررسی دایره‌المعارف‌های بررسی‌شده از نظر اعتبار پدیدآورنده نشان داد که دایره‌المعارف‌های ترجمه با فراوانی ۳۲ عنوان (۸۲ درصد) بیشترین مقدار را از لحاظ معتبر بودن پدیدآورنده داشته‌اند، اما دایره‌المعارف‌های تألیفی با فراوانی ۴ عنوان (۱۰۰ درصد) کمترین مقدار را از لحاظ معتبر بودن پدیدآورنده به دست آورده‌اند. دایره‌المعارف‌های ترجمه‌شده، پدیدآورندگان کم‌اعتبار به لحاظ اعتبار پدیدآورنده، با فراوانی ۷ عنوان (۱۸ درصد) حداکثر مقدار را داشته‌اند.

۴. وضعیت اعتبار ناشر در دایره‌المعارف‌های مورد مطالعه چگونه است؟

جدول ۳. اعتبار ناشر در دایره‌المعارف‌های مورد مطالعه

ترجمه		تألیف و ترجمه		تألیفی		دایره‌المعارف	ردیف
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	شاخص اعتبار ناشر	
۱۰۰	۳۹	۱۰۰	۱۲	۱۰۰	۴	معتبر	۱
.	.	.	.	.	.	کم‌اعتبار	۲

یافته‌های جدول ۳ نشان می‌دهد که به لحاظ اعتبار ناشر دایره‌المعارف‌های مورد مطالعه (تألیفی، تألیف و ترجمه و ترجمه)، دایره‌المعارف‌های تألیفی از لحاظ اعتبار ناشر، در مجموع با فراوانی ۴ (۱۰۰ درصد) با حداکثر فراوانی دارای ناشر معتبر هستند. دایره‌المعارف‌های تألیف و ترجمه از نظر اعتبار ناشر، در مجموع با فراوانی ۱۲ (۱۰۰ درصد) با حداکثر فراوانی دارای ناشر معتبر هستند. دایره‌المعارف‌های ترجمه هم از نظر اعتبار ناشر با فراوانی ۳۹ (۱۰۰ درصد) با حداکثر فراوانی دارای ناشر معتبر هستند. پس می‌توان گفت که ناشران دایره‌المعارف‌های مورد مطالعه معتبر هستند و هیچ‌کدام از ناشران کم‌اعتبار نیستند.

۵. وضعیت اعتبار ناشر از نظر تجربه کاری در دایره‌المعارف‌نویسی در دایره‌المعارف‌های

مورد مطالعه چگونه است؟

جدول ۴. اعتبار ناشر از نظر تجربه کاری در دایرةالمعارف‌نویسی در دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه

ردیف	دایرةالمعارف شاخص اعتبار ناشر	تألیفی						تألیف و ترجمه				ترجمه	
		معتبر			کم‌اعتبار			معتبر		کم‌اعتبار		کم‌اعتبار	معتبر
		فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد				
۱	از نظر تجربه کاری در دایرةالمعارف نویسی	۴	۱۰۰	۰	۰	۱۱	۹۱/۶	۱	۸/۳	۳۶	۹۲/۳	۳	۷/۶

آمار شاخص اعتبار ناشر از لحاظ تجربه کاری دایرةالمعارف‌نویسی ناشر، در دایرةالمعارف‌های تألیفی در مجموع با حداکثر فراوانی ۴ (۱۰۰ درصد) نشانگر تجربه کاری دایرةالمعارف‌نویسی و معتبر بودن آنهاست و ناشران کم‌اعتباری نیستند. در بخش دایرةالمعارف‌های تألیف و ترجمه از لحاظ تجربه کاری دایرةالمعارف‌نویسی، تعداد ۱۱ (۹۱/۶ درصد) ناشر از ناشران دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه دارای تجربه کاری دایرةالمعارف‌نویسی بوده و معتبر هستند. ناشران کم‌اعتبار دارای فراوانی ۱ (۸/۳ درصد) است که در زمینه دایرةالمعارف‌نویسی تجربه کاری کمتری دارند.

در قسمت دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای از لحاظ تجربه کاری دایرةالمعارف‌نویسی ناشر، در مجموع فراوانی ۳۶ (۹۲/۳ درصد) با حداکثر فراوانی دارای تجربه کاری دایرةالمعارف‌نویسی بوده‌اند و ناشر معتبر هستند و از لحاظ کم‌اعتبار بودن، ۳ ناشر (۷/۶ درصد) از دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه با حداقل فراوانی در زمینه تجربه کاری دایرةالمعارف‌نویسی کم‌اعتبار هستند. می‌توان گفت که دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه از لحاظ اعتبار ناشر، همگی معتبر هستند و هیچ‌کدام از ناشرین کم‌اعتبار نیستند. دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای ضمن بهره‌مندی از ناشران با اعتبار دارای فراوانی ۳۹ (۱۰۰ درصد) هستند و دایرةالمعارف‌های تألیفی، در عین داشتن ناشران معتبر فراوانی ۴ (۱۰۰ درصد) را در بین دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه دارند. بررسی دایرةالمعارف‌های جامعه آماری از لحاظ اعتبار ناشر از نظر تجربه کاری دایرةالمعارف‌نویسی نشان داد که دایرةالمعارف‌های ترجمه‌شده با فراوانی ۳۶ (۹۲/۳ درصد) بیشترین مقدار را از لحاظ معتبر بودن ناشر کسب کرده‌اند. دایرةالمعارف‌های تألیفی با فراوانی ۴ (۱۰۰ درصد)

کمترین مقدار را از لحاظ معتبر بودن ناشر در تجربه کاری دایرةالمعارف نویسی به دست آورده‌اند. در میان دایرةالمعارف‌های ترجمه‌شده، ناشران کم‌اعتبار به لحاظ تجربه کاری حداکثر مقدار را با فراوانی ۳ (۷/۶ درصد) داشته‌اند.

۳. بحث و نتیجه‌گیری

انتشار دایرةالمعارف‌های تألیفی در سال‌های مورد مطالعه نوسان داشته‌است؛ به طوری که در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ سیر نزولی داشته و به صفر رسیده‌است؛ اما در سال ۱۳۹۱ انتشار آن‌ها سیر صعودی پیدا کرده که به ۲ عنوان رسیده و دوباره در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ با یک عنوان انتشار سیر نزولی را طی کرده‌است.

انتشار دایرةالمعارف‌های تألیف و ترجمه در سال‌های مورد مطالعه نوسان انتشار داشته‌است به ترتیبی که سال ۱۳۹۰ با انتشار ۲ عنوان شروع شد و در سال ۱۳۹۱ سیر نزولی داشته و به صفر رسیده‌است و دوباره در سال‌های ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳ انتشار آن‌ها سیر صعودی پیدا کرده و به ترتیب ۲ و ۶ عنوان رسیده‌است و دوباره در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ با ۱ عنوان انتشار سیر نزولی را طی کرده‌است. در این میان، بالاترین رقم انتشار دایرةالمعارف‌های تألیف و ترجمه متعلق به سال ۱۳۹۳ است.

انتشار دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای در سال‌های مورد مطالعه نوسان داشته‌است به ترتیبی که در سال ۱۳۹۱ حداکثر مقدار (۱۱ عنوان) انتشار را تجربه کرده‌است. در سال‌های بعد در عین حال که به طور کلی سیر نزولی را طی کرده، ولی نوسانی نزولی و صعودی را بین سال‌های ۱۳۹۱ الی ۱۳۹۴ طی کرده و در نهایت در سال ۱۳۹۵ به حداقل مقدار خود یعنی صفر رسیده‌است.

دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه (تألیفی، تألیف و ترجمه و ترجمه) مجموعاً در سال ۱۳۹۳، بیشترین میزان انتشار (۱۵ عنوان) را در برداشته‌است و در کل در سال ۱۳۹۵، کمترین میزان انتشار (۲ عنوان) را تجربه کرده‌است. بدین ترتیب به نظر می‌رسد که نه تنها نیاز به انتشار دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای رو به افول گذاشته، بلکه دایرةالمعارف‌های تألیفی و تألیف و ترجمه نیز رشد چندانی در بر نداشته‌اند و در کل انتشار دایرةالمعارف‌های حوزه مورد مطالعه از کانون توجه خارج شده‌است. این وضع شاید در درجه نخست به لحاظ انتشار دایرةالمعارف نوعی اشباع را نشان دهد، اما با توجه به تغییر و تحولات علمی فناوری، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی به مفهوم کهنگی اطلاعات این منابع به حساب می‌آید.

یافته‌های پژوهش در خصوص فراوانی چگونگی تدوین دایرةالمعارف‌های بررسی شده حاکی از آن است در دایرةالمعارف‌های مذکور، دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای با فراوانی ۳۹ عنوان (۷۱ درصد) در بین دایرةالمعارف‌های جامعه آماری بیشترین فراوانی را به خود اختصاص داده و دایرةالمعارف‌های تألیفی با فراوانی ۴ عنوان (۷/۲ درصد) کمترین فراوانی را داشته‌است. یافته‌های مربوط به وضعیت اعتبار دایرةالمعارف‌های

جامعه آماری پژوهش در معیار میزان اعتبار پدیدآورنده و اعتبار ناشر (تجربه کاری در دایرةالمعارف‌نویسی) با دو مقیاس معتبر و کم‌اعتبار سنجیده شده‌است. این یافته‌ها نشان می‌دهد که دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای به‌لحاظ اعتبار پدیدآورنده با فراوانی ۳۲ عنوان (۸۲ درصد) دارای حداکثر فراوانی در مقیاس «معتبر» و به‌لحاظ اعتبار پدیدآورندگان در مقیاس «کم‌اعتباری» دارای فراوانی ۷ عنوان (۱۸ درصد) هستند و بدین ترتیب اکثریت دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای مورد مطالعه از نظر پدیدآورندگان معتبرند و دایرةالمعارف‌های کم‌اعتبار از نظر پدیدآورندگان، سهمی کمتر از یک‌چهارم دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای معتبر را دارند و حداقل هستند. با این اوصاف می‌توان گفت که وضعیت متفاوتی در دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه به‌جهت اعتبار پدیدآورنده وجود داشته‌است؛ بدین ترتیب که بررسی دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه جامعه آماری، از نظر اعتبار پدیدآورندگان نشان داد که هرچند در کل، دایرةالمعارف‌های تألیفی حداقل مقدار ممکن را دارند، ولی همگی آن‌ها دارای پدیدآورندگان معتبر هستند. دایرةالمعارف‌های تألیف و ترجمه در مجموع با ۱۲ عنوان رتبه دوم را در میان دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه از نظر اعتبار پدیدآور دارند و نسبت معتبر به کم‌اعتبار در میان این گروه دقیقاً سه بر یک است. شاید براساس این آمار بتوان به این نتیجه دست یافت که تدوین دایرةالمعارف‌های تألیفی دشوارتر از دو گروه دیگر است؛ ازسوی دیگر، آن‌ها بیشترین اهمیت را برای اعتبار پدیدآورندگان قائل هستند. یافته‌های پژوهش در خصوص فراوانی اعتبار ناشر با استفاده از دو مقیاس فرعی از شاخص اعتبار ناشر یعنی معتبر و کم‌اعتبار و اعتبار از نظر تجربه کاری در دایرةالمعارف‌نویسی فراهم آمده‌است. اعتبار ناشر از نظر معتبر و کم‌اعتبار، در مجموع دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه جامعه آماری (تألیفی، تألیف و ترجمه و ترجمه‌ای) دارای حداکثر فراوانی است و همه ناشران معتبر هستند و هیچ‌کدام از ناشران این سه گروه دایرةالمعارف کم‌اعتبار نیستند. در کل می‌توان گفت که ناشران دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه معتبر هستند. دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای، ضمن برخورداری از ناشران معتبر، دارای بیشترین فراوانی ۳۹ (۱۰۰ درصد) هستند و دایرةالمعارف‌های تألیفی، در عین داشتن ناشران معتبر در بین دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه کمترین فراوانی ۴ (۱۰۰ درصد) را دارند.

در یک ارزیابی کلی، می‌توان گفت که وضعیت متفاوتی در دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه به‌جهت اعتبار ناشر از نظر تجربه کاری دایرةالمعارف‌نویسی وجود داشته‌است. بدین مفهوم که دایرةالمعارف‌های ترجمه‌شده با فراوانی ۳۶ (۹۲/۳ درصد) بیشترین مقدار را از لحاظ معتبر بودن ناشر داشته‌اند. دایرةالمعارف‌های تألیفی با فراوانی ۴ (۱۰۰ درصد) کمترین مقدار را از لحاظ معتبر بودن ناشر در تجربه کاری به‌دست آورده‌اند؛ اما همگی ناشران معتبری دارند. در میان دایرةالمعارف‌های تألیف و ترجمه و ترجمه‌شده، ناشران کم‌اعتبار به‌لحاظ تجربه کاری هم وجود دارد، ولی فراوانی آن‌ها پایین است و حداکثر مقدار را با فراوانی ۳ (۷/۶ درصد) در دایرةالمعارف‌های ترجمه دارد و فراوانی آن در

دایرةالمعارف‌های تألیف و ترجمه یک مورد با (۸/۳ درصد) بوده‌است.

در کل می‌توان نتیجه گرفت که با توجه به یافته‌های پژوهش در دایرةالمعارف‌های تألیفی تعداد کمتری دارند و بیشترین اعتبار را براساس دو مقیاس اعتبار پدیدآور و اعتبار ناشر کسب کرده‌اند و دایرةالمعارف‌های ترجمه‌ای بیشتر از سایر دایرةالمعارف‌های جامعه آماری، معیارهای ارزیابی اعتبار دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه (اعتبار پدیدآورندگان و اعتبار ناشر) در پژوهش حاضر را رعایت کرده‌اند.

در بررسی جمعی و دقیق‌تر سایر ویژگی‌های ۵۵ عنوان دایرةالمعارف مورد مطالعه نتایج زیر به دست آمد:

طی بررسی‌های به عمل آمده از تمامی دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه، تمامی آن‌ها دارای فهرست مندرجات هستند. از جمله نکات خوب و بارز در دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه، چاپ تصاویر خوب و گویا همراه با پانویس است که این مورد یکی از ویژگی‌های مهم و کلیدی در دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه به‌شمار می‌رود که برای آموزش و یادگیری بیشتر مخاطبان (کودک و نوجوان) می‌تواند کمک شایانی باشد. از نظر شیوه نگارش متن، تمام دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه برای مخاطبان کودک و نوجوان متنی ساده، روان و قابل درک دارند. تعداد محدودی از دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه نسخه‌های الکترونیکی به صورت PDF دارند که بخشی از آن‌ها قابل مشاهده بود. هنگام کار و توصیف دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه، معلوم شد که تعداد انگشت‌شماری از ناشران، ناشران مخصوص کتاب‌های مرجع به‌ویژه دایرةالمعارف‌ها هستند و در میان این ناشران، تعدادی به‌عنوان ناشرین برگزیده و نمونه سال مورد نظر انتخاب شده‌اند. این امتیاز می‌تواند باعث اعتبار بهتر و بیشتری برای خود ناشر ودایرةالمعارف مورد نظر داشته باشد.

بیشتر دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه فاقد مقدمه و پیشگفتار مؤلف هستند و برای خواننده، اهداف و دامنه کتاب، تخصص و دانش مؤلف یا مؤلفان اثر به‌خوبی مشخص نشده‌است. در تعداد محدود و اندکی از آثار مقدمه مؤلف وجود دارد و در آن هدف و دامنه و تخصص مؤلف به‌طور جامعی نوشته شده‌است. با وجود این که در ابتدای اکثر منابع مقدمه آورده نشده‌است، اما وجود راهنمای طرز استفاده از اثر مرجع در تعدادی از دایرةالمعارف‌ها می‌تواند به‌نوعی جایگزین مقدمه کتاب و همچنین پاسخ‌گو و راهنمای خواننده اثر باشد. از نظر شیوه تنظیم دایرةالمعارف‌ها، بررسی نشان داد که تعداد بسیار محدودی از دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه به‌صورت موضوعی تنظیم شده‌اند. اکثر دایرةالمعارف‌های بررسی شده فاقد نمایه، واژه‌نامه، کتاب‌شناسی، پانویس، منابع مورداستناد و فهرست منابع هستند. در متن دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه ارجاعات لازم به‌کار نرفته‌است و جز در تعداد اندکی از آن‌ها مشاهده نشده‌است.

از نتایج به دست آمده از این پژوهش، در ارتباط با دایرةالمعارف‌های مورد مطالعه،

فصلنامه نقدکتاب

اطلاع‌رسانی
و ارتباطات

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۳۳۴

۷۱ درصد آثار موردبررسی، یعنی قریب سه‌چهارم از آن‌ها ترجمه هستند و این بدان معناست که برای تألیف این نوع آثار، هنوز قدمی مثبتی برداشته نشده‌است و آن‌چه به‌عنوان ترجمه برای مخاطبان این دایرةالمعارف‌ها یعنی کودکان و نوجوانان تهیه می‌شود، به‌درستی نمی‌تواند پاسخ‌گوی نیازها و سؤال‌های دانش‌آموزان و درکل کودکان و نوجوانان ایرانی باشد. اثر ترجمه‌شده براساس فرهنگ و نیاز کودکان و نوجوانان ایرانی تهیه و تدوین نشده‌است و به‌همین دلیل نیز نمی‌تواند نیاز آن‌ها را برطرف کند؛ به‌طوری‌که اثرات آن را به‌وضوح می‌توان در آثار ترجمه‌شده مشاهده کرد؛ آثاری که در آن‌ها به کوچک‌ترین مسائل مربوط به کشوری که آن اثر در آن‌جا نگارش یافته، پرداخته شده‌است، اما به مهم‌ترین و اساسی‌ترین مسائل مربوط به ایران و اسلام اشاره‌ای نشده و یا ممکن است که اشاره‌ای گذرا و مختصر شده باشد، اما براساس آن‌چه در این پژوهش به‌دست آمده، پیشنهادهایی برای ارتقاء دایرةالمعارف‌های موردمطالعه ارائه می‌شود:

۱. در آثار ترجمه‌شده حتماً مقدمه یا پیشگفتار جامع و درخور توجهی برای اطلاعات مهم و بیشتر برای خواننده جهت دسترسی بهتر به مطالب آورده شود.
۲. براساس نتایج حاصل از پژوهش، به ضرورت و تدوین آثار تألیفی بیشتر اهمیت داده شود.

۴. استانداردها و معیارهای تألیف کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان، تهیه و تدوین شود و در اختیار مؤلفان و ناشران قرار گیرد تا در تهیه و تدوین آن‌ها تأثیرگذار باشد و بتواند به‌عنوان آیین‌نامه‌ای برای نشر کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان در اختیار ناشران و مؤلفان کتاب‌های کودکان و نوجوانان قرار گیرد.

۵. سازمان‌ها و مؤسسات دولتی و غیردولتی در تدوین و انتشار کتاب‌های مرجع به‌ویژه دایرةالمعارف‌ها، از فرهنگ‌نامه‌ها و دانش‌نامه‌های کودکان و نوجوانان حمایت کنند.
۶. مؤلفان و ناشران کتاب‌های مرجع کودکان و نوجوانان، در تهیه نمایه، واژه‌نامه و منابع و مآخذ توجه بیشتری کنند و همکاری لازم را به‌عمل آورند.

۷. آماده‌سازی و انتشار نسخه الکترونیکی دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان، توسط ناشران در آینده نزدیک انجام شود.

منابع

برغانی، الهام. (۱۳۸۲)، «ارزیابی کتاب‌های مرجع فارسی: کودکان و نوجوانان ۱۰ تا ۱۶ ساله در پنجاه‌ساله اخیر ایران»، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، (۴۲)، ص ۱۰۸-۱۱۲.
شورای کتاب کودک. (۱۳۸۹)، نگاهی به سی سال فعالیت فرهنگ‌نامه کودکان و نوجوانان، تهران، توس.

شورای کتاب کودک. (۱۳۹۰)، کتاب‌های مرجع برای کودکان و نوجوانان و معیارهای ارزشیابی

فصلنامه نقدکتاب

اطلاع‌رسانی
وابستگی‌ها

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۲۲۵

آن‌ها تهیه‌شده در گروه بررسی کتاب‌های مرجع شورای کتاب کودک، تهران، شورای کتاب کودک. بازیابی ۳۰ دی ۱۳۹۵، از <http://www.cbc.ir>

عمادخراسانی، نسریندخت. (۸۵-۱۳۸۴)، «گشت‌و‌گذاری در عرصه دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان»، کتاب ماه کلیات (۹۹-۱۰۰)، ص ۴۴-۵۵.

کنس، ویلیام ای. (۱۳۸۶)، مرجع‌شناسی: (تخصصی و عمومی فارسی و غیرفارسی)، به‌کوشش حمید محسنی، ترجمه همراه با افزوده‌های فارسی از آیدین آذری، محسن عزیزی و حمید محسنی. تهران، نشر کتابدار.

کنس، ویلیام ای. (۱۳۹۰)، مرجع‌شناسی: (تخصصی و عمومی فارسی و غیرفارسی)، به‌کوشش حمید محسنی، ترجمه همراه با افزوده‌های فارسی از آیدین آذری، محسن عزیزی و حمید محسنی. تهران: نشر کتابدار.

مرادی، نورالله. (۱۳۷۲)، مرجع‌شناسی: شناخت خدمات و کتاب‌های مرجع، تهران، فرهنگ معاصر. مقدم، مریم. (۱۳۸۹)، «بررسی و مقایسه فرهنگ‌نامه کودکان و نوجوانان و فرهنگ‌نامه برتاموریس پارکر»، کتاب ماه کودک و نوجوان (۱۵۸)، ص ۳۴-۵۰.

نوروزی، یعقوب و سکینه فلسفین. (۱۳۹۴)، «بررسی کتاب‌های مرجع فارسی چاپی کودکان و نوجوانان منتشرشده بین سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۵: از نظر اعتبار، وسعت و کیفیت»، تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، ۲۱ (۲)، ص ۳۲۵-۳۳۹.

Edgerton, Ronald B. (1945), "How difficult are children's Encyclopedia?" *The elementary school journal*. 45(8) 97.

Kister, Kenneth F. (1994), *Kister's best encyclopedia: a comparative guide to general and specialized encyclopedias*. (2 nd ed). Phoenix, Az: Oryx Press.

Wulfing, Gretchen. (1939), *Technique for the evaluation of children's Encyclopedia* Master's thesis Stanford university.

پیوست ۱. فهرست فرهنگ‌نامه و دایرةالمعارف‌های کودکان و نوجوانان

سال‌های ۱۳۹۵-۱۳۹۰

(تألیفی، تألیف و ترجمه و ترجمه)

دایرةالمعارف‌های تألیفی

ردیف	عنوان	سال نشر
۱	دانش‌نامه دانشمند جوان	۱۳۹۵
۲	دایرةالمعارف اسلام برای کودکان	۱۳۹۴
۳	فرهنگ‌نامه کودکان و نوجوانان، ج ۱۴	۱۳۹۱
۴	فرهنگ‌نامه طلایی نوآموز	۱۳۹۱

فصلنامه نقدکتاب

اطلاع‌رسانی
و ارتباطات

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۲۲۶

دایرةالمعارف‌های تألیف و ترجمه

۱۳۹۵	دنیای شگفت‌انگیز حیوانات: دایرةالمعارف مصور	۱
۱۳۹۴	دانش‌نامه کودکان و نوجوانان: آوای دانش	۲
۱۳۹۳	به من بگو از همه چیز؟	۳
۱۳۹۳	به من بگو چگونه؟	۴
۱۳۹۳	به من بگو چیست؟	۵
۱۳۹۳	به من بگو کجا؟	۶
۱۳۹۳	۳۶۶ پرسش و پاسخ: دانستی‌های کودکان و نوجوانان	۷
۱۳۹۳	فرهنگ‌نامه نجوم و فضا	۸
۱۳۹۲	دایرةالمعارف پاسخ به کیست‌های من	۹
۱۳۹۲	دایرةالمعارف کودکان و نوجوانان	۱۰
۱۳۹۰	دایرةالمعارف کودک	۱۱
۱۳۹۰	فرهنگ‌نامه طلایی کلید دانش	۱۲

دایرةالمعارف‌های ترجمه

۱۳۹۴	دانستی‌های بچه‌ها: پرسش و پاسخ‌هایی درباره جانوران، علوم، تاریخ، فضا	۱
۱۳۹۴	دانش‌نامه تاریخ جهان برای نوجوانان: سرگذشت شگفت‌انگیز جهان را کشف کن	۲
۱۳۹۴	دانش‌نامه حشرات	۳
۱۳۹۴	دایرةالمعارف کوچک	۴
۱۳۹۴	۱۰۰۱ پرسش و پاسخ علمی برای کودکان زمین ما، منظومه شمسی، حیات وحش، وسایل نقلیه	۵
۱۳۹۳	دانش‌نامه دنیای دانش	۶
۱۳۹۳	دانش‌نامه موضوعی فضا و اخترشناسی	۷
۱۳۹۳	دایرةالمعارف بزرگ دبستان	۸
۱۳۹۳	دایرةالمعارف پرسش‌ها و پاسخ‌ها: ۱۵۰۰ پرسش و پاسخ	۹
۱۳۹۳	دایرةالمعارف شما: اولین دایرةالمعارف کودکان	۱۰
۱۳۹۳	دایرةالمعارف کوچک من درباره جهان	۱۱
۱۳۹۳	نخستین دایرةالمعارف جهان علم: ارتباط با اینترنت	۱۲
۱۳۹۳	نخستین دایرةالمعارف دانش فوق پیشرفته برای نوجوانان	۱۳
۱۳۹۳	یک میلیون نکته: دانش‌نامه تصویری	۱۴
۱۳۹۲	دانش‌نامه بزرگ کودک و نوجوانان (کره زمین و فضا)	۱۵
۱۳۹۲	دایرةالمعارف تغذیه	۱۶

فصلنامه نقدکتاب

**اطلاعات
ارتباطات**

سال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

۱۳۹۲	دایرةالمعارف جهان کودک	۱۷
۱۳۹۲	دایرةالمعارف علوم	۱۸
۱۳۹۲	دایرةالمعارف فضا برای کودکان و نوجوانان	۱۹
۱۳۹۱	دانش نامه نوآموزان: اکتشاف	۲۰
۱۳۹۱	دانش نامه نوآموزان: حیوانات	۲۱
۱۳۹۱	دانش نامه نوآموزان: زمین	۲۲
۱۳۹۱	دانش نامه نوآموزان: زندگی	۲۳
۱۳۹۱	دایرةالمعارف اینترنتی	۲۴
۱۳۹۱	دایرةالمعارف علمی می دانی چرا؟	۲۵
۱۳۹۱	دایرةالمعارف کوچک من درباره بدن انسان	۲۶
۱۳۹۱	دایرةالمعارف من درباره نوزاد	۲۷
۱۳۹۱	دایرةالمعارف نفت	۲۸
۱۳۹۰	اولین دایرةالمعارف من درباره طبیعت	۲۹
۱۳۹۰	چرا و چگونه؟	۳۰
۱۳۹۰	دانش نامه کودکان و نوجوانان آکسفورد	۳۱
۱۳۹۰	دایرةالمعارف پرسش ها و پاسخ ها: علم و دانش	۳۲
۱۳۹۰	دایرةالمعارف جانوران	۳۳
۱۳۹۰	دایرةالمعارف جنگل	۳۴
۱۳۹۰	دایرةالمعارف علوم برای کودکان	۳۵
۱۳۹۰	دایرةالمعارف فضا	۳۶
۱۳۹۰	دایرةالمعارف مصور تاریخ: پاسخ به پرسش هایی درباره مصر باستان	۳۷
۱۳۹۰	دایرةالمعارف مصور گیاهان	۳۸
۱۳۹۰	دایرةالمعارف من درباره دنیای شگفت انگیز	۳۹

فصلنامه نقدکتاب

اطلاع رسانی
و ارتباطاتسال چهارم، شماره ۱۳ و ۱۴
بهار و تابستان ۱۳۹۶

بی نوشت

1. Wulfing, Gretchen
2. Edgerton, Ronald B
3. Kister, Kenneth F
4. Collier's Encyclopedia
5. Americana Encyclopedia